

KLARA FRAKAŁA

GŁOSY ZZA MURÓW.
O ANTOLOGII UTWORÓW LUBELSKICH
KARMELITANEK BOSYCH XVII I XVIII WIEKU

Kobiety za murem. Antologia tekstów lubelskich karmelitanek bosych XVII i XVIII wieku. Wybór i opracowanie Anna Nowicka-Struska. Lublin: Lemma, 2021, ss. 189. ISBN 978-83-963623-0-8.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh24721.13>

Rękopisy karmelitanek bosych powstałe w minionych wiekach coraz częściej bywają przedmiotem zainteresowania historyków literatury, edytorów i badaczy. W ostatnim czasie pojawiło się wiele publikacji poświęconych nowo odkrytym, wcześniej nieznanym lub niedocenianym tekstom dawnego Karmelu. Pośród owych pozycji wyraźnie zaznaczają się dwie grupy. Pierwsza z nich, znacznie rozleglejsza, obejmuje studia nad prozą karmelitańską, a więc przede wszystkim licznymi żywotami, autobiografiami czy też kronikami klasztornymi. Druga zaś skupia się na poezji reprezentowanej głównie przez pieśni liryczne (w tym kolędy, kantyki, hejnały), utwory medytacyjne, hagiograficzne oraz emblematyczne. Książka w wyborze i opracowaniu Anny Nowickiej-Struskiej wypływa z fascynacji tekstami należącymi do obu tych grup — w antologii znajdują się zarówno utwory prozatorskie, jak i poetyckie autorstwa karmelitańskich mniszek. *Kobiety za murem* nie aspirują, co prawda, do miana rozprawy naukowej, jest to raczej, na co wskazuje sama autorka, „zwięzłe przedstawienie dorobku lubelskich karmelitanek bosych epoki staropolskiej dla niezauważonego w naukowych filologiczno-historycznych szczegółach odbiorcy” (39)¹. Nie można jednak zaprzeczyć, że ta niezwykła publikacja to wynik wieloletniej, starannej pracy archiwalnej i bibliotecznej autorki. Niewielkich rozmiarów dziełko, mające estetyczną oprawę graficzną, zawiera — oprócz antologii tekstowych świadectw twórczości karmelitanek — cenne wprowadzenie

Mgr KLARA FRAKAŁA — Szkoła Doktorska KUL; e-mail: klarafrakala@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7342-3659>.

¹ Odwołania do stron recenzowanej publikacji sygnalizuję, podając numer odpowiedniej strony w nawiasie.

do lektury oraz liczne fotografie klasztornych rękopisów i starodruków. Co więcej – wszelkie ornamenty i znaki graficzne wykorzystane w tejże publikacji zostały również zaczerpnięte z XVII- i XVIII-wiecznych manuskryptów i druków. Ta niebanalna forma książki zachęca do zapoznania się z wyjątkową spuścizną literacką dawnych lubelskich mniszek.

Celem antologii jest przedstawienie nieprofesjonalnemu czytelnikowi obyczajów, relacji społecznych, codziennych rytuałów, sposobu wyrażania myśli i uczuć staropolskich bosaczek. Z wybranych i opracowanych przez Annę Nowicką-Struską karmelitańskich tekstów wyłania się obraz kobiet pełnych życia, energicznych, na wskroś autentycznych, które poza duchowością kontemplacyjną rozwijały również swoje przyjaźnie, zainteresowania, pasje czytelnicze czy zdolności artystyczne. Każda z nich miała wpływ na funkcjonowanie i działalność całego konwentu. Jest to podstawowe założenie, jakim kieruje się badaczka w swojej długotrwałej pracy nad kulturą literacką, piśmiennictwem i obyczajami lubelskiego Karmelu (22).

Zaproponowana przez autorkę struktura pracy jest bez wątpienia precyzyjnie przemyślana. Ta zwięzła, acz urozmaicona antologia składa się z pięciu części: pierwsza prezentuje próby i doświadczenia poetyckie karmelitanek, druga — zapiski autobiograficzne, w trzeciej są zawarte opowieści o współsiostrach, w czwartej znajdują się kroniki, pamiętniki i zapiski podróże, w ostatniej zaś przedstawiono przykład medytacji emblematycznej. W każdym z wymienionych segmentów pojawiają się fragmenty utworów bądź pełne ich wersje, które odzwierciedlają najbardziej charakterystyczne cechy piśmiennictwa lubelskich karmelitanek.

W części pierwszej znalazło się siedem tekstów. Większość z nich to pieśni okolicznościowe (*Kołęda 5*, *Kołęda 33*, *Na Narodzenie Pańskie*, *Piosneczka na zmartwychwstanie Chrystusa Pana*), ale występuje tu również wiersz medytacyjny nawiązujący do *Glosy*, najsłynniejszego liryku mistycznego św. Teresy od Jezusa (*Kantyka*), a także jedyny oznaczony nazwiskiem autorki, Heleny Tekli z Ossolińskich Lubomirskiej, utwór: *Pieśń Jaśnie Wielmożnej niegdy Lubomirskiej Tekli* oraz komentarz poetycki do *Drogi na górę Karmel* św. Jana od Krzyża (*Droga pokory nazwana „nic”*). Nowicka-Struska, analizując wnikliwie rękopisy zachowane w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności (rkps 1731 – najobszerniejszy zbiór lubelskich kołęd), Bibliotece Jagiellońskiej (rkps 3648) i Archiwum Prowincji (rkps 246), wybiera najbardziej interesujące teksty karmelitańskich poetek. Uwagę zwraca *Kantyka* zainicjowana słowami: „Dla Twojej, Jezu, miłości”, której inne wersje są zachowane m.in. na kartach manuskryptów: BJ 3644 I, BJ 3644 I oraz BKB 275². Utwór odwołuje się bardzo wyraźnie do metaforyki miłosnej z *Pieśni nad Pieśniami*, ale też można w nim widzieć nawiązanie do *Terezjańskiej Glosy*³.

² Zob. Mirosława Hanusiewicz, „Polskie barokowe przekłady i adaptacje ‘Glosy’ św. Teresy z Avila”, w: *Barok polski wobec Europy. Sztuka przekładu. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Warszawie 15-17 września 2003 roku*, red. Alina Nowicka-Jeżowa i Marek Prejs (Warszawa: Anta, 2005), 241–257.

³ Analizę tegoż liryku, jak i innych staropolskich translacji i parafraz utworów poetyckich św. Teresy Wielkiej zawarłam w niepublikowanej pracy magisterskiej: Klara Frąkała, „Przekłady,

Łacińska wersja refrenu przeplatającego piętnaście strof wiersza może odsyłać do jakiegoś nieznanego dziś łacińskiego tłumaczenia tekstu hiszpańskiej mistyczki (Nowicka-Struska podaje własną propozycję przekładu). Paradoks żywej śmierci (wyrażony w powtarzającym się refrenie „*Muero porque no muero*”), na którym opiera się liryk św. Teresy, jest tu przedstawiony jako stan ekstazy cierpienia z miłości i tęsknoty za ukochanym Bogiem: „Tyś mię wprzód umiełował, / Sobie na wieki zrękował. / Zniewolileś duszę moję, / Zraniły mię strzały Twoje” (55).

Nietuzinkowa jest również, zamieszczona w antologii, *Kolęda 33* autorstwa anonimowej karmelitanki (44–49). Opisuje się w niej ucieczkę Świętej Rodziny z „niewdzięcznej ziemi” rządzonej przez „Heroda złego” do bezpiecznego miejsca. Lepszy kraj, do którego Dzieciątko Jezus trafiło, wita przybyłych z całą otwartością, życzliwością i czułością: „sosna na drogę szyszek nasypała”, „lipa ich zaraz okryła liśćmi”, „wysokie dęby [...] mile powiewały”, wszelkie ptactwo śpiewało „Niech żyje!”, nawet ryby na wierzch wypływały i „Jezusowi się na obiad dawały”. Ta wybrana przez Annę Nowicką-Struską wdzięczna kolęda jest afirmacją każdego elementu przyrody. Bardzo prawdopodobne, że utwór, mający wielu bohaterów i fragmenty dialogowe, był przeznaczony do wystawienia scenicznego w kameralnym, klasztorным gronie. Badaczka we wstępie do lektury zaznacza przeciw, że „na Boże Narodzenie karmelitanki nie tylko układały kolędy i pastoralki, ale też wystawiały widowiska jasełkowe, których były autorkami i publicznością jednocześnie” (24).

Część antologii poświęcona autobiografiom mniszek stawia przed oczami czytelników sylwetki trzech niezwykłych kobiet: Teresy Barbary od Najświętszego Sakramentu (*Wyznanie duchowne*), Anny od Jezusa (*Krótkie zebranie żywota świętobliwego wielbnej matki Anny a Jesu*) oraz Eufrazji Teresy od NMP (*Żywoć wielbnej matki Eufrazji Teresy*). Ich żywoty zachowały się w Bibliotece Karmelitanek Bosych w Krakowie (rkps 288, rkps 82), a także w Archiwum Karmelitanek Bosych w Kaliszu (rkps *Księga zmarłych karmelitanek*). Siostra Anna od Jezusa – Jadwiga Stobieńska (1593-1649), która była pierwszą polską profeską w Krakowie, fundatorką i przeoryszą lubelskiego konwentu, nierzadko zaznawała religijnych wizji i objawień. Oprócz okrutnych dyscyplin i umartwień, jakich używała (wbijanie szpilek w głowę, siekanie pokrzywami, szczypanie rozpalonym żelazem), doświadczała także zachwyceń i afektów duchowych: „Każda rzecz stworzona w Boga mię jakoś prowadziła, czy niebo, czy ziemia, kwiatki, ludzie – czy murowali w klasztorze, czy kopali – wszystko we mnie afekty dziwne pałające wzniecało” (76). Na polecenie spowiednika polska mistyczka spisywała te ekstazy uniesienia, które nazywała z łacińska „raptami” czy też „odejściami” duszy. Zapiski te, przypominające autobiografię mistyczną bądź wyznania duchowe, do dziś przetrwały tylko w niewielkich fragmentach. Uczennica Stobieńskiej, siostra Teresa Barbara (Teofila z Kretkowskich Zadzikowa), ponoć również dostępowała mistycznego zjednoczenia z Bogiem. Żyjąca w latach 1609-1670 mniszka była postacią prawdziwie fascynującą. W ży-

parafrazy i adaptacje poezji św. Teresy z Ávila w staropolskich rękopisach karmelitańskich” (Praca magisterska, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2020).

wocie spisany przez Marię Magdalenę od Zbawiciela jawi się jako mistyczka doświadczająca — podobnie jak św. Teresa Wielka — wlotów duszy i unii z Bogiem, ale autorka odsłania również ciemniejszą stronę jej życia wewnętrznego: „Następowały i desperacje, wątpliwości o zbawieniu, czasem barzo ciężko, często, tylko nie barzo długo” (72). Anna Nowicka-Struska przemyślnie zestawia opisy tych skrajnych doznań duchowych, aby skontrastować z sobą — często występujące podczas mistycznych przeżyć — odmienne stany ducha. Zapiski autobiograficzne staropolskich karmelitanek zaczęły wzbudzać zainteresowanie historyków literatury dopiero w XX wieku. Stały się głównym przedmiotem badań w pracach (w tym także edytorskich) Karola Górskiego, który opublikował m.in. autobiografię Marianny Matki Teresy od Jezusa i Matki Barbary od Najświętszego Sakramentu⁴, a także zabytki hagiografii zakonnej⁵, prowadził również studia nad duchowością karmelitańską w szerszym kontekście duchowości staropolskiej⁶. Do utworów o tym właśnie charakterze sięga również Anna Nowicka-Struska, znacząco powiększając korpus znanych i analizowanych tekstów.

Opowieści o szczególnie pobożnych karmelitankach funkcjonowały w obiegu klasztornym dla umocnienia wiary, ukształtowania wzorca do naśladowania, a także dla utrwalenia pamięci o członkiniach wspólnoty zakonnej. Z siedmiu historii zaczerpniętych z kart manuskryptów (BKB, rkps 288, rkps 82, APKB, rkps 104) oraz z druku *Konterfekt życia przykładnego z Ozdoby Karmelu zakonnego kopiowany* (1747) wyjątkowym tekstem okazuje się żywot s. Teresy Barbary autorstwa s. Marii Magdaleny od Zbawiciela, Żaboklickiej. Łączy on w sobie elementy kroniki, pamiętnika, wspomnień, a jego autorkę — jak twierdzi badaczka — „można porównać z mistrzem staropolskiego pamiętnikarstwa i nazwać kobiecym «Paskiem» w habitcie bosaczki” (29). To s. Teresa szczególnie dbała o zachowanie ścisłej reguły zakonnej i „świętej Matki naszej Teresyjej pierwotnego ducha”, zaczytywała się również w pismach założycielki, „a osobliwie w żywocie jej wielkie ukontentowanie miała” (102). Ponadto z przyjemnością gotowała dla sióstr, rozdawała obrazki świętych, książki i paciorki, broniła przed napadem chłopów czyhających z kosami, tłumaczyła prawdy duchowe, gdy siostry utknęły w błocie — dzielnie i w każdych okolicznościach opiekowała się swoją „małą trzódką”. Maria Magdalena od Zbawiciela z niewątpliwym literackim talentem spisała jej żywot, a jego najbardziej intrygujące ustępy znajdziemy właśnie w przygotowanej przez Nowicką-Struską antologii.

⁴ *Autobiografia mistyczna m. Teresy od Jezusa karmelitanki bosej (Anny Marii Marchockiej) 1603–1652*, wyd. Karol Górski (Poznań: Jan Jachowski, 1939); Karol Górski, „Autobiograficzne zapiski M. Barbary od Najświętszego Sakramentu, Karmelitanki Bosej”, *Nasza Przeszłość* 14 (1961): 249–264; Karol Górski, „Nieznane pisma M. Teresy od Jezusa (Anny Marii Marchockiej) karmelitanki bosej (1603–1652) oraz spis cudów”, w: idem, *Studia i materiały z dziejów duchowości* (Warszawa: ATK, 1980), 391–435.

⁵ Karol Górski i Anna Małgorzata Borkowska, *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII wieku* (Warszawa: ATK, 1984).

⁶ Karol Górski, *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, cz. I, 966–1795 (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1962); idem, *Zarys dziejów duchowości w Polsce* (Kraków: Znak, 1986).

W części „Kroniki, pamiętniki, zapiski podróżne” są zawarte cztery teksty opracowane przez badaczkę na podstawie rękopisów z Archiwum Prowincji (rkps AKBW 22, rkps 104) oraz Biblioteki Karmelitanek Bosych (rkps 255). *Krótkie opisanie założenia klasztoru panieńskiego [...]*, *Krótkie opisanie fundacyjnej klasztoru [...]*, fragment kroniki klasztoru Niepokalanego Poczęcia NMP, a także *Diariusz podróży do Wilna [...]* stanowią fascynującą dokumentację historii lubelskiego Karmelu. Autorki tych pism, jak słusznie zauważyła Anna Nowicka-Struska, mimo braku formalnego wykształcenia „z wielkim zaangażowaniem i talentem memuarystycznym opowiadały na kartach kronik o dolach i niedolach «kobiet za murem»”, milczące podług surowej reguły siostry „dawały upust potrzebie opowieści poprzez pióro” (29). Choć wiele mniszek pracowało nad powstaniem klasztornych kronik, teksty nie tracą na spójności, gdyż zachowana jest w nich jednolita metoda dziejopisarska.

Niezwykłym zjawiskiem w polskiej kulturze literackiej XVII wieku jest napisany przez kobietę diariusz podróży. Marię Magdalenę od Zbawiciela — autorkę *Diariusza podróży do Wilna* — moglibyśmy zaliczyć do prekursorów tego gatunku. Podczas wyjazdu do Wilna w celu fundacji nowego klasztoru lubelska bosaczka sporządzała notatki na temat ciężkich warunków podróży, różnych przygód, które ją spotykały w drodze, a także osobliwych kulinariów w obcym kraju, którym było dla niej Wielkie Księstwo Litewskie (jak chleb zwany borysem i kwas chlebowy). Mniszka skrupulatnie notuje: „Przysłali nam też sami popłomyków na obiad, kwasu też także przysłali kosztować, który po tym chlebie «borysie» popijają, co go nie mogą połknąć, aż popijając tym kwasem, tak nam powiedali” (173).

Do gatunku medytacji emblematycznych należy *Książeczka Pragnień dusze ludzkiej*, znajdująca się na ostatnich kartach antologii Anny Nowickiej-Struskiej. Utwór jest inspirowany *Pia desideria* (1624) pióra niderlandzkiego jezuitę – Hermana Hugona. Ta niewielka, bo złożona z czterdziestu sześciu emblematów książka, była najpopularniejszym zbiorem emblematów religijnych XVII wieku i aż do XVIII wieku nader często tłumaczono ją na języki narodowe. W dawnej Polsce pojawiło się wiele przekładów, parafraz i derywatów tegoż dzieła, w tym aż trzy o proveniencji karmelitańskiej⁷. Jedną z dwóch zachowanych kopii *Książeczki pragnień* sporządziły lubelskie mniszki, a odnaleźć ją można w zakonnym rękopisie przechowywanym w Bibliotece im. Stefanyka we Lwowie (rkps 118348). Kopistką tegoż rękopiśmiennego dziełka jest Agnieszka od Pana Jezusa Baranka, Iżycka, która posiadała sztukę nadzwyczajnej kaligrafii. Wyjątkowe i poruszające jest *Łkanie dusze pokutującej*, w którym podmiot liryczny wylewa swoje żale przed Bogiem: „Ach, ach, Panie, zginionam! Żywot mój w zatraceniu, wszystkim skazona, nie może się dźwignąć od nałogów złych dusza moja. Twojej ręki, aby mię dźwignęła ze złego mego, nie jestem godna” (175).

Książka Anny Nowickiej-Struskiej *Kobiety za murem. Antologia tekstów lubelskich karmelitanek bosych XVII i XVIII wieku* jest publikacją wartościową, dowodzącą

⁷ Zob. Radosław Grześkowiak, Jolanta Gwioździk i Anna Nowicka-Struska, *Karmelitańskie adaptacje Pia desideria Hermana Hugona z XVII i XVIII w.* (Warszawa: Neriton, 2020).

kompetencji, rozległej wiedzy i erudycji, a także warsztatu edytorskiego badaczki. Zbiór jest owocem jej długoletniej pracy archiwalnej i bibliotecznej. Ukazuje staropolskie karmelitanki bose jako energiczne, przedsiębiorcze kobiety (tak jak je przedstawiał chociażby Karol Górski), ale również jako subtelne poetki i bohaterki mistycznych uniesień⁸. W ten model obyczajowości doskonale wpisywała się postać samej św. Teresy — reformatorki, założycielki kilkunastu klasztorów, cechującej się zarówno głęboką pobożnością, jak i zmysłem praktycznym — a za nią podążały jej „córki duchowe”. Lubelskie bosaczki, o czym dowiadujemy się z kart antologii, również wyróżniały się umiejętnościami organizacyjnymi, charyzmą (jak znana nam z *Diariusza podróży do Wilna* Maria Magdalena od Zbawiciela), głębokim życiem mistycznym i kontemplacyjnym (jak przedstawione w zapiskach autobiograficznych i żywotach Anna od Jezusa czy Teresa Barbara od Najświętszego Sakramentu), a także dużą wrażliwością i zdolnościami poetyckimi (jak karmelitańskie autorki kolęd, *Kantyki* czy *Drogi pokory zwanej „nic”*). Ta bardzo cenna publikacja odsłania przed nami nie tylko nader oryginalny, a praktycznie nieznan fragment dziejów literatury polskiej, ale także rzuca światło na ukryte, a jakże dynamiczne i fascynujące życie „za murami” dawnych lubelskich klasztorów.

BIBLIOGRAFIA

- Autobiografia mistyczna m. Teresy od Jezusa karmelitanki bosej (Anny Marii Marchockiej) 1603–1652*, wyd. Karol Górski. Poznań: Jan Jachowski, 1939.
- Frąkała, Klara „Przekłady, parafrazy i adaptacje poezji św. Teresy z Ávila w staropolskich rękopisach karmelitańskich”. Praca magisterska, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2020.
- Górski, Karol, i Anna Małgorzata Borkowska. *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII wieku*. Warszawa: ATK, 1984.
- Górski, Karol. „Autobiograficzne zapiski M. Barbary od Najświętszego Sakramentu, Karmelitanki Bosej”. *Nasza Przeszłość* 14 (1961): 249–264.
- Górski, Karol. „Nieznane pisma M. Teresy Od Jezusa (Anny Marii Marchockiej) karmelitanki bosej (1603–1652) oraz spis cudów”. W: Idem, *Studia i materiały z dziejów duchowości* (Warszawa: ATK, 1980).
- Górski, Karol. *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, cz. I: 966–1795. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1962).
- Górski, Karol. *Zarys dziejów duchowości w Polsce* (Kraków: Znak, 1986).
- Grześkowiak, Radosław, Jolanta Gwioździk, i Anna Nowicka-Struska. *Karmelitańskie adaptacje Pia desideria Hermana Hugona z XVII i XVIII w.* Warszawa: Neriton, 2020.
- Hanusiewicz, Mirosława. „Polskie barokowe przekłady i adaptacje „Glosy” św. Teresy z Avila”. W: *Barok polski wobec Europy. Sztuka przekładu. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Warszawie 15–17 września 2003 roku*, red. Alina Nowicka-Jeżowa i Marek Prejs. Warszawa: Anta, 2005.

⁸ Górski, *Od religijności do mistyki*, 155.